

ALEKSANDRA WILCZURA

**MIĘDZY ORIENTEM A OKCYDENTEM.
POGRANICZE TOŻSAMOŚCIOWE W BIOGRAFII
EDWARDA W. SAIDA**

Mówiąc o zjawisku pogranicza tożsamościowego w biografii Edwarda W. Saida, amerykańskiego pisarza pochodzenia palestyńskiego, uznawanego za prekursora studiów postkolonialnych i jednego z najwybitniejszych współczesnych myślicieli, nie sposób nie zwrócić uwagi na wielość wymiarów pograniczności społeczno-kulturowej rodziny, w której przyszło pisarzowi dorastać. Jej wielokulturowość, w sensie społecznym, miała swoje odzwierciedlenie na poziomie osobowościowym w postaci mieszanej kultury symbolicznej, którą charakteryzowali się zarówno Said, jak i jego rodzice¹.

Pogranicze tożsamościowe Saida widoczne było przede wszystkim w wielości języków, którymi się posługiwał, ale nie tylko. Sam brak silnego zakorzenienia w kulturze, który wynikał z wychowywania się na „pograniczu stykowym” dwóch kultur – kolonialnej i arabskiej (w ujęciu Józefa Chlebowczyka²) – jedynie pogłębiał uczucie wyalienowania i „nieprzynależności”³. Dlatego też nie dziwi fakt stałych poszukiwań tożsamościowych Saida⁴.

¹ Said przytacza we wspomnieniach *Out of Place* wiele przykładów z życia swojej rodziny, potwierdzających zasadność stawianej przeze mnie tezy. Opis poświęcony kolacji w domu Saidów (połączenie elementów protestanckich i arabskich) albo kultywowaniu różnych tradycji (jedzenie indyka w Kairze z okazji Święta Dziękczynienia, strojenie choinki na Boże Narodzenie i wiara w tzw. Złe Oko) należą do najbardziej spektakularnych. Zob. E.W. Said, *Out of Place. A Memoir*, New York 2000, s. 162.

² J. Chlebowczyk wyróżnił dwa typy pogranicza: stykowe i przejściowe. Pod pojęciem pogranicza stykowego rozumiał obszar określany przez bariery, dzięki którym utrzymują się różnice między zamieszkującymi je grupami. Z kolei pogranicze przejściowe jest rozległym obszarem wzajemnych wpływów i przenikania się grup i kultur. J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we współczesnej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1975.

³ “I have retained this unsettled sense of many identities – mostly in conflict with each other – all of my life, together with an acute memory of the despairing feeling that I wish we could be all-Arab, or all-European and American, or all-Orthodox Christian, or all-Muslim, or all-Egyptian, and so on. I found I had two alternatives with which to counter what in effect was a process of challenge, recognition, and exposure, questions and remarks like «Who are you?» (...)”. E.W. Said, *Out of Place...*, ed. cit., s. 5.

⁴ Por. J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, s. 11-12.

Na podstawie autobiografii pisarza można stwierdzić, iż w każdym momencie jego życia widoczny był powracający motyw pytania o tożsamość w ujęciu ricoeurowskiego *ipse* (samego siebie) i *idem* (tożsamości tego, co jednakowe) oraz poszukiwania odpowiedzi empirycznych w postaci „przymierzania” różnych masek (jak metaforycznie określił tożsamości Marcel Mauss⁵) w ujęciu baumanowskim⁶.

Said twierdził, że posiadał wiele mniej lub bardziej udanych tożsamości, które realizował w sferze prywatnej i publicznej, a które polegały na przyjmowaniu przez niego różnych ról społecznych w zależności od wymogów chwili⁷. W sferze prywatnej odgrywał rolę mężczyzny, syna, brata, męża⁸, ojca⁹, przyjaciela, nauczyciela, mentora, oponenta, anarchisty oraz nieuleczalnie chorego na białaczkę¹⁰. Natomiast w sferze publicznej realizował się jako humanista, intelektualista, pisarz, dziennikarz, medioznawca, literaturoznawca, conradysta, freudysta, filozof, krytyk literacki, krytyk muzyczny, kulturoznawca, filozof, pedagog¹¹, polityk, działacz społeczno-kulturalny, Amerykanin¹², Arab oraz Palestyńczyk¹³. Jednak, jak wynika z autobiografii, w żadnej ze swoich licznych tożsamości nie był do końca spełniony, co było spowodowane pogranicznością, którą poniżej próbuję analizować na trzech płaszczyznach: tożsamości jednostkowej *ipse*, tożsamości jednostkowej *idem* oraz tożsamości zbiorowej¹⁴.

PROBLEM KONSTRUKCJI I DEKONSTRUKCJI TOŻSAMOŚCI *IPSE*

Próbując zrekonstruować tożsamość *ipse* Saida na przykładzie jego biografii, należy odwołać się przede wszystkim do prac amerykańskiego psychologa rozwoju Erika Eriksona¹⁵, który zajmował się analizowaniem tożsamości jednostki za pomocą koncepcji cyklu życiowego oraz wyjaśnianiem w jej perspektywie zmian makrostruktur społecznych¹⁶.

⁵ M. Mauss, *Socjologia i antropologia*, Warszawa 2001, s. 361-386.

⁶ Z. Bauman, *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk 2007, s. 79.

⁷ M. Mauss, op. cit., s. 383-385.

⁸ E. Said był dwukrotnie żonaty. Pierwsze małżeństwo było nieudane i szybko się rozpadło. Drugą żoną Saida była Miriam Corta (od 1970 r.). Zob. idem, *Interviews with Edward W. Said*, eds. A. Singh, B. Johnson, Jackson 2004.

⁹ Said miał dwoje dzieci, córkę Najlę i syna Kadiego. Ibidem.

¹⁰ Idem, *Out of Place...*, ed. cit., s. 19.

¹¹ Ibidem, s. 289.

¹² Ibidem, s. 137.

¹³ Ibidem, s. 121.

¹⁴ Niniejszy podział jest syntezą prac dotyczących tożsamości: P. Ricoeura, *O sobie samym jako innym*, Warszawa 2003 oraz Z. Bokszańskiego, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005.

¹⁵ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Warszawa 2000; idem, *Tożsamość a cykl życia*, Poznań 2004.

¹⁶ Z. Bokszański, *Tożsamość*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, red. Z. Bokszański, tom 4, Warszawa 2002, s. 253.

Według Eriksona, tożsamość jest formą samoidentyfikacji „aktora społecznego”, która formowała się na styku trzech wymiarów egzystencji jednostki: 1) predyspozycji organizmu, 2) aspiracji oraz 3) szans społecznych, jakie oferuje jednostce jej otoczenie¹⁷. Za pomocą takiego podziału można spróbować uchwycić problem konstrukcji, jakiego nastęrczała Saidowi jego tożsamość. Z jednej strony predyspozycje jego organizmu (semickość, płeć męska, akcent) uniemożliwiały mu wysoki awans społeczny w kolonialnej rzeczywistości, z drugiej natomiast aspiracje jego rodziców, a tym samym także samego Saida, celowały właśnie w kierunku awansu. Stąd też rodził się swoisty dysonans, manifestujący się w postaci dyfuzji tożsamości, którą w stosunku do przyszłego pisarza można rozumieć jako pewnego rodzaju pogranicze tożsamościowe¹⁸.

Zagadnienie tożsamości Saida warto także rozpatrzeć w świetle koncepcji Charlesa H. Cooleya, dotyczących „jaźni odzwierciedlonej” (*looking glass-self*)¹⁹. Młody Said postrzegał siebie tak, jak widzieli go lub chcieli widzieć jego najbliżsi. Z jednej strony był przez nich kreowany na brytyjskiego młodego gentlemana o nienagannym wykształceniu i manierach²⁰, z drugiej natomiast nieustannie krytykowano go za małą motywację i niespełnienie oczekiwań, jakie pokładali w nim rodzice. To tworzyło pewien rozdźwięk pomiędzy aspiracjami otoczenia a rzeczywistością, co także miało znaczący wpływ na powstanie pogranicza tożsamościowego w dorosłym życiu Saida²¹.

Zarówno w ujęciu Eriksona, jak i Cooleya tożsamość *ipse* Edwarda W. Saida nosiła znamiona pewnej patologiczności, którą pisarz w życiu dorosłym starał się marginalizować. Z pomocą w rozwiązaniu problemów tożsamościowych przyszła mu filozofia postmodernistyczna, która nazywała problemy, jakie miał Said z określeniem tożsamości *samego siebie*, nie tyle stanem chorobowym, ale nową, ponowoczesną rzeczywistością²².

W ujęciu postmodernizmu tożsamość była wyłącznie kwestią wyboru jednostki, a kultura stawała się swoistym baumanowskim „sklepem”, w którym można było w dowolnej chwili kupić to, co jednostce do konstruowania swojej tożsamości wydawało się niezbędne²³. Z tej perspektywy postmodernizm stał się odpowiedzią i lekarstwem na swoiste choroby toż-

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Pod pojęciem dyfuzji tożsamości rozumiem – za J. Nikitorowiczem – „utratę pewnej relatywnie trwałej «syn-tezy ego» [w ujęciu S. Freuda]. Jednostka w tym stanie pełni tylko oddzielne role, gubi się w ich doborze i godzeniu ze sobą. (...) Stan ten rodzi zmniejszoną odporność jednostki na naciski otoczenia”. J. Nikitorowicz, op. cit., s. 38.

¹⁹ Por. J. Mucha, *Cooley*, Warszawa 1992, s. 209-214. Por. idem, *Cooley Charles Horton*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, op. cit., tom 1, s. 99-101.

²⁰ E.W. Said, *Out of Place...*, ed. cit., s. 42-43. Por. J. Mucha, *Cooley Charles Horton*, ed. cit., s. 100.

²¹ E.W. Said, *Out of Place...*, ed. cit., s. 56-57.

²² A. Kunce, *Tożsamość i postmodernizm*, Warszawa 2003, s. 13-24.

²³ Z. Bauman, *Tożsamość...*, ed. cit., s. 79.

samościowe XX wieku, na które cierpiały niemal wszystkie jednostki funkcjonujące na pograniczu epoki kolonializmu, totalitaryzmu, a w końcu – globalizacji²⁴.

W tym sensie postmodernizm odpowiadał także na pytania Saida o tożsamość *samego siebie*. Stawał się dla niego podstawą, na której zakorzeniła się jego tożsamość jednostkowa. Z kolei to zakorzenie dało mu możliwość dalszego rozwoju i samodoskonalenia – w kierunku, który zakładał postmodernizm, a empirycznie sprawdzał Erikson, tj. wolności wyboru tożsamości w ramach tego, co w danym momencie oferuje jednostce rzeczywistość²⁵.

Taką postmodernistyczną postawę prezentował Said w swoich wypowiedziach o tożsamości, w której widział „jedynie zbiór prądów, zmiennych tendencji, a nie określone miejsce czy stały zestaw rzeczy”²⁶. Według niego, „możliwe jest posiadanie wielu tożsamości, można mieć również coś, do czego się aspiruje”²⁷.

Kreowanie *samego siebie* cechowały w przypadku Saida dwie tendencje. Z jednej strony widział siebie jako jednostkę wybitną, mającą szczególne predyspozycje do trafnego postrzegania otaczającej go rzeczywistości, a tym samym możliwości jej naprawiania i czynienia lepszą²⁸. Z drugiej natomiast widział siebie jako interpretatora, który żeby móc naprawdę zrozumieć otoczenie, musiał zrezygnować z własnej tożsamości dla dobra nauki²⁹. Mówił: „W mojej pracy interpretatora literatury i krytyki literackiej trzeba pogodzić się z myślą, że własną tożsamość odkłada się na bok, by wniknąć w «innego»”³⁰.

Samodzielna rezygnacja z tożsamości *samego siebie* w życiu dorosłym Saida na rzecz wyższych celów była spójna z filozofią postmodernistyczną, tj. była jego wolnym wyborem pomiędzy jej posiadaniem lub poszukiwaniem. Nie oznaczało to jednak, iż pisarz był całkowicie pozbawiony tożsamości, a jedynie że jego świadomość nie była ukierunkowana na samego siebie *ipse*, ale raczej na określanie własnej tożsamości w stosunku do innych, co łączyło się z kolei z tożsamością jednostkową *idem* w ujęciu ricoeurowskim.

²⁴ *Dylematy wielokulturowości*, red. W. Kalaga, Kraków 2004, s. 18-20.

²⁵ K. Obuchowski, *Osobowość wobec zmian cywilizacji, czyli o ludziach roli, uczenia się i o autorach siebie*, [w:] *Dylematy wielokulturowości*, op. cit., s. 97-116.

²⁶ Ta dyskursywna postawa pisarza jest odzwierciedleniem postmodernistycznych koncepcji filozoficznych M. Foucaulta, którego prace dotyczące dyskursu Said podziwiał i wielokrotnie cytował. D. Barenboim, E.W. Said, *Paralele i paradoksy: Rozmowy o muzyce i społeczeństwie*, Warszawa 2008, s. 15.

²⁷ *Ibidem*, s. 15-16.

²⁸ Taka postawa życiowa Saida w moim przekonaniu była syntezą dwóch filozofii, którym pisarz poświęcił dużo miejsca w swoich pracach, tj. F. Nietzschego i A. Gramsciego, a także po części K. Marksa. Por. E.W. Said, *The World, the Text and the Critic*, Cambridge 1983, s. 133-134, 170-172. Por. idem, *Reflections on Exile and other Essays*, Cambridge 2003, s. 70-82, 464-468.

²⁹ Said, prezentując taką postawę, stawał się odzwierciedleniem Auerbachowskiej koncepcji *mimesis* w odniesieniu do pisarza, który musi zminimalizować swoje jestestwo, aby móc jak najlepiej oddać rzeczywistość w literaturze. Said był wielkim zwolennikiem koncepcji E. Auerbacha i autorem wstępu do angielsko-amerykańskiego wydania jego książki pt. *Mimesis*. E. Auerbach, *Mimesis: the representation of reality in western literature*, introduction by E.W. Said, Princeton – Oxford 2003.

³⁰ D. Barenboim, E.W. Said, op. cit., s. 20.

PROBLEM KONSTRUKCJI I DEKONSTRUKCJI TOŻSAMOŚCI *IDEM*

Koncepcja ricoeurowskiego *idem*, czyli *tego, co jednakowe* oraz w szerszej perspektywie personalizmu lub filozofii dialogu, ujmowała problem tożsamości jednostki w odniesieniu do „Innego”. W koncepcji Paula Ricoeura drugi człowiek był z jednej strony „Inny”, bo nietożsamy z nami, z drugiej natomiast tylko on mógł nas zrozumieć, gdyż był do nas podobny, a zatem na pewnym poziomie również z nami tożsamy. Z tej perspektywy można także rozpatrywać pogranicze tożsamościowe Saida³¹.

Pisarz w sferze prywatnej przyjmował różne funkcje i na nich opierał swoją identyfikację. Od wczesnych lat dzieciństwa pełnił rolę syna i brata. Były to ważne tożsamości, ponieważ inne były wtedy dla niego niedostępne bądź mało klarowne, np. rola mężczyzny³². Obie starał się jednak wypełniać na miarę swoich możliwości i oczekiwań rodziców. W stosunku do ojca i matki był przykładnym synem, zachowującym respekt, szacunek, uwielbienie oraz podziw. Natomiast w stosunku do sióstr starał się być opiekuńczym bratem, strażnikiem bezpieczeństwa oraz towarzyszem zabaw. Ich relacje nie były wszakże oparte na intymności, ale na powiązaniach społecznych, nad czym pisarz w dorosłym życiu często ubolewał³³. W stosunku do rodziny tożsamość *idem* Saida była na tyle słaba, że nie pozwalała mu na przekroczenie bariery intymności i pozostawiała w uczuciowej izolacji. Z drugiej jednak strony dawała przyszłemu pisarzowi pewną dozę autonomiczności i możliwość rozwijania wewnętrznej tożsamości *ipse* oraz, jak to określał sam pisarz, „fantazji i wewnętrznych światów”³⁴.

Z kolei w sferze publicznej tożsamość *idem* Saida rozwinęła się dopiero w życiu dorosłym. W jego mniemaniu tę możliwość dawała mu rola „interpretatora [rzeczywistości], wykonawcy, artysty, który zajmuje się zarówno wypowiedaniem samego siebie, jak i wyrażaniem innych ludzi”³⁵. W niej też należy upatrywać idei stania się człowiekiem zaangażowanym w problemy świata³⁶.

Said był przekonany, że potrafi wniknąć w „Innego”, jego sposób myślenia oraz działania, gdyż w jakimś stopniu czuł się z nim tożsamy na poziomie ogólnoludzkim. Miał jednak

³¹ P. Ricoeur, *Filozofia osoby*, Kraków 1992, s. 33-44. Por. A. Kuncze, *Tożsamość i postmodernizm*, Warszawa 2003, s. 96.

³² Ibidem, s. 19, 68-69.

³³ Ibidem, s. 57-59.

³⁴ Said w następujący sposób wypowiadał się o swoich relacjach z krewnymi: “I seemed therefore to draw less and less sustenance from family group; I presumed that I had had it before, but I had somehow lost it”. Ibidem, s. 37-38, 202.

³⁵ D. Barenboim, E.W. Said, op. cit., s. 20.

³⁶ E.W. Said, *O przegranych sprawach*, „Literatura na Świecie” 2008, nr 9-10, s. 59-91.

świadomość, że takie podejście do drugiego człowieka jest unikatowe w obecnej rzeczywistości. Z nostalgią stwierdzał: „Dziś takie podejście nieczęsto się spotyka. Ludzie bardziej skupiają się na afirmowaniu swojej tożsamości, na potrzebie korzeni, na wartościach własnej kultury i poczuciu przynależności do niej. Rzadko przenosi się siebie na zewnątrz, patrzy z szerszej perspektywy”³⁷.

Jednak taki pogląd Saída na temat wyjątkowości i niepowszechności swoich poglądów wytwarzał dystans do innych, w szerszej perspektywie natomiast prowadził do jego izolacji oraz w końcu do poczucia marginalizacji lub stygmatyzacji. W tym ujęciu można uchwycić pograniczność tożsamościową także na tym poziomie tożsamości *idem*, którą charakteryzowała pewna dwoistość – symultaniczna chęć integracji i izolacji, jednoczesne dążenie do bycia z kimś i pozostawania samemu³⁸.

PROBLEM KONSTRUKCJI TOŻSAMOŚCI ZBIOROWEJ

Pograniczność tożsamości *ipse* i *idem* w biografii Saída miała także swój odpowiednik w tożsamości zbiorowej. Wielość więzi społecznych, jaką dawała mu rzeczywistość, w której funkcjonował – zarówno w dzieciństwie, jak i w życiu dorosłym – paradoksalnie prowadziła do problemu z wyborem, w końcu z jego brakiem, który objawiał się izolacją w sensie zbiorowym, będącą także formą pograniczności tożsamościowej.

Od dzieciństwa Said był rozdarty w wyborze pomiędzy przynależnością do społeczności dominującej, jaką byli Brytyjczycy, Amerykanie, czy zdominowanej, jaką stanowili Arabowie. Na poziomie narodowym mierzył się z wyborem pomiędzy utożsamianiem się z Amerykanami, Brytyjczykami, Egipcjanami, Libańczykami bądź Palestyńczykami. Ponieważ tożsamość oraz kultura w sensie narodowym nie były mu przekazane przez rodziców w procesie socjalizacji, miał on możliwość wolnego wyboru, do którego dawał mu prawo postmodernizm w koncepcji tożsamości³⁹.

W zasadzie wydaje się, że palestyńska tożsamość zbiorowa pisarza jest bezdyskusyjna. Jednak myśląc o nim w kategoriach palestyńskości, trzeba pamiętać o jego wolnym wyborze tożsamości. Rodzice Saída urodzili się w Palestynie, ale jego dziadkowie byli też Libań-

³⁷ D. Barenboim, E.W. Said, op. cit. s. 20.

³⁸ “I feel imprinted and guided by several of her long-standing perspectives and habits: (...) a perhaps overelaborate sense of the social world, its currents, delights, and potential for happiness and grief; and finally, a virtually unquenchable, incredibly various cultivation of loneliness as a form both of freedom and affiliation”. Ibidem, s. 12.

³⁹ Por. A. Kłoskowska, *Kultura narodowa*, [w:] *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. S. Krzemień-Ojak, tom 1, Wrocław 1991, s. 51-61.

czykami bądź Syryjczykami. Wybór tożsamości był więc dużo szerszy, niż mogłoby się początkowo wydawać.

Był to o tyle ciekawy wybór w przypadku Saida, iż z kulturą palestyńską miał on obiektywnie mało wspólnego. Zarówno jego rodzice, jak i dziadkowie obracali się w kręgu innych kultur – brytyjskiej, francuskiej, amerykańskiej i libańskiej, tworząc ówczesną grupę tzw. zamożnej arabskiej *society*⁴⁰. Jednak to nie koherentność kulturowa miała w tym wyborze największe znaczenie, a raczej pewien rodzaj spójności idei i elementów kultury symbolicznej.

Said przez całe życie poszukiwał własnej tożsamości, szukał akceptacji i potwierdzenia swojego jestestwa w realizacji oczekiwań rodziców i swoich własnych. Poszukiwania te pogłębiały w nim poczucie herderowskiego „naznaczenia brakiem”⁴¹. Odpowiedzią na ten „brak” było podjęcie przez pisarza wyzwania osiągnięcia sukcesu, który wypełniłby pustkę, jaka istniała w jego sferze prywatnej.

Realizacja tego celu miała nastąpić w sferze publicznej. Wybór najpierw padł na szkołę, jednak mimo wielu starań i sukcesów na polu naukowym Said nie mógł odnieść w niej sukcesu w postaci zostania kapitanem drużyny sportowej lub otrzymania tytułu najlepszego ucznia w klasie. Bariery w osiągnięciu tych wyróżnień nie był poziom intelektualny pisarza, a jego rasa, etniczność i akcent: wszystko to, co go odróżniało. Na tym polu poniósł więc porażkę⁴².

W 1968 r. Said zmierzył się ze swoją tożsamością arabską, publikując pierwszy esej polityczny pt. *The Arab Portrayed*⁴³. Dziesięć lat później ponownie wrócił do wątku bliskowschodniego, aby tym razem podjąć kwestię palestyńskiej tożsamości zbiorowej⁴⁴, z którą pozostał tożsamy do śmierci⁴⁵.

Stabilizacja zbiorowej tożsamości palestyńskiej Saida została zachwiana w wyniku niesatysfakcjonujących rezultatów rozmów pokojowych w Oslo w 1993 r., kiedy to jego starania o rozwiązanie konfliktu izraelsko-palestyńskiego zostały odrzucone, a tym samym realizacja idei pisarza stała się niemożliwa do spełnienia. Po swoistej porażce także na tym polu

⁴⁰ Pod pojęciem zamożnej arabskiej *society* rozumiem tę cześć społeczeństwa arabskiego, która została wychowana w kulturze zachodniej i miała przez to niewiele wspólnego ze zwykłymi Arabami i ich kulturą ludową.

⁴¹ Por. J.G. Herder, *Myśli o filozofii dziejów*, tom 1, Warszawa 1962.

⁴² E.W. Said, *Out of Place...*, ed. cit., s. 247-248.

⁴³ Idem, *Between Worlds*, „London Review of Books” 1998, Vol. 20, No. 9-7, s. 3-7. [Online]. Available at: <http://www.lrb.co.uk/v20/n09/contents> [December 27, 2009].

⁴⁴ W 1977 r. został wybrany do Palestine National Council jako niezależny intelektualista, natomiast w 1978 r. opublikował pierwszą część trylogii politycznej poświęconej sytuacji na Bliskim Wschodzie, tj. *Orientalizm* (w 1979 r. wydał *The Question of Palestine*, a w 1981 r. – *Covering Islam*). Zob. *Interviews with Edward W. Said*, op. cit., s. XXX-XXXIII.

⁴⁵ Said zmarł 25 września 2003 r.

Said, co jest charakterystyczne dla pogranicza tożsamościowego, zaczął stopniowo izolować się od spraw palestyńskich. To z kolei miało swoje odbicie w marginalizowaniu tych tematów w pracy literackiej. Izolacja i marginalizacja działały jednak w dwie strony, dlatego z tej perspektywy można ponownie mówić o zaistnieniu pogranicza tożsamościowego w biografii Saída w omawianym okresie życia także na płaszczyźnie tożsamości zbiorowej⁴⁶.

W mojej opinii wybór pisarza nie opierał się wyłącznie na poczuciu wspólnoty z palestyńskimi przodkami, ale mógł mieć związek z generalną ideą Palestyńczyków, jaka istniała w jego wyobrażeniu⁴⁷.

Said w młodości postrzegał siebie jako jednostkę wybitną i predestynowaną do rzeczy wielkich. Palestyńczycy w tym sensie stanowili dla niego swoiste wyzwanie. Dawali mu możliwość zaistnienia w świecie w charakterze lidera, człowieka podejmującego problemy świata i ludzkości. Zaangażował się w kwestię palestyńską, którą postrzegano jako „przegraną sprawę”⁴⁸, swoisty węzeł gordyjski Bliskiego Wschodu⁴⁹.

Porażki, jakich doznawał Said w sferach prywatnej oraz publicznej, odwróciły jego uwagę od świata czynu i zaangażowania – w kierunku świata idei i kultury. Pisarz porzucił w pewnym sensie swoją zbiorową, „zaangażowaną” tożsamość palestyńską na rzecz zbiorowej tożsamości z grupą światowych intelektualistów (filozofów, pisarzy, artystów, estetyków itd.) i w niej upatrywał celu swoich życiowych aspiracji.

Powyższą konkluzją w żaden sposób nie odmawiam Saidowi prawa przynależności do grupy światowych intelektualistów XX wieku, jednak chciałabym zasygnalizować, iż jego zaistnienie zarówno na arenie politycznej, jak i intelektualnej wiązało się za każdym razem z wolnym, świadomym wyborem nowej tożsamości, a nie było kwestią przypadku.

Należy podkreślić, że pogranicze tożsamościowe w biografii Saída wiąże się nierozwalnie z istnieniem w przestrzeni społecznej zjawiska wielokulturowości, które pozwala na dwupłaszczyznowe – jednostkowe i zbiorowe – rozpatrywanie badanego zjawiska. Można je omawiać w trzech aspektach: 1) społecznie pozytywnym, 2) tożsamościowo pozytywnym oraz 3) tożsamościowo negatywnym. Pozytywny aspekt polega na wolności wyboru i doboru

⁴⁶ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 50.

⁴⁷ Jak czytamy w autobiografii, Said przez dość długi okres swojego życia nie miał ugruntowanej tożsamości palestyńskiej, a Palestyńczyków postrzegał jedynie jako „Innych”. Jego nastawienie zmieniło się pod wpływem prześladowań Brytyjczyków, Egipcjan oraz Żydów. E.W. Said, *Out of Place...*, ed. cit., s. 119-121, 124. Por. J. Nikitorowicz, op. cit., 84. „(...) Jeżeli w interakcjach jednostki z grupy mniejszościowej z innymi przeważają informacje i oceny negatywne, może nastąpić proces dewaloryzacji własnej tożsamości i w efekcie może mieć miejsce silna identyfikacja z etniczną grupą mniejszościową (etnocentryzm)” [podkreślenie A. Wilczura].

⁴⁸ E.W. Said, *O przegranych sprawach*, ed. cit., s. 59-91.

⁴⁹ B. Robbins, *The East is a Career: Edward Said and the Logics of Professionalism*, [w:] *Edward Said. A Critical Reader*, ed. M. Sprinker, Oxford – Cambridge 1992, s. 48-73.

poszczególnych elementów kultury (przez jednostkę bądź grupę), natomiast negatywny – na braku zakorzenienia jednostki lub grupy w świecie (czasoprzestrzeni, tradycji, kulturze i historii), co może z czasem prowadzić, ale nie musi, do ich osłabienia, załamania lub rozpadu.

Said uważał, że w wielokulturowości trzeba zachować pewien dystans i pozwolić w jej granicach na swobodny dyskurs każdej z kultur. Taki dojrzały, wyważony stosunek pisarza do tożsamości nie był mu jednak z góry dany, a raczej był rezultatem (w ujęciu foucaultowskim) dyskursu wielu różnych tożsamości, które nabywał lub z którymi się zetknął w ciągu swojego życia⁵⁰.

Pogranicze tożsamościowe w przypadku Saida jest więc z jednej strony dyskursem między różnymi tożsamościami, z drugiej natomiast jest pewnym dystansem do nich, objawiającym się przez marginalizowanie jednych lub eksponowanie drugich, jak również zachowanie pewnej izolacji w postaci „nieprzynależności”, o której Magdalena Nowicka pisze, iż „oddaje istotę Saidowskiej nieklasyfikowalności. Właśnie dosłowny sens *out of place*, czyli «poza miejscem», kieruje ku doświadczeniu bycia eksterytorialnym, które tak naznaczyło myśl Saida. Wygnanie nie zwalnia z krytycznego myślenia i działania, nie skazuje na bezdomność. Dla intelektualisty oznacza zawsze otwartą alternatywę»⁵¹.

ABSTRACT

This study of a broadly defined motive of frontiers and borderlines in socio-cultural and identity context concentrates on the biography of Edward W. Said, an American writer and literary critic of Palestinian origin, and analyzes it from philosophical, psychological and sociological perspectives based on the theoretical works of Zygmunt Bauman and Paul Ricoeur.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA – EDWARD W. SAID

1. *Interviews with Edward W. Said*, eds. A. Singh, B. Johnson, Jackson 2004.
2. *Orientalizm*, Poznań 2005.
3. *Out of Place. A Memoir*, New York 2000.
4. *The World, the Text and the Critic*, Cambridge 1983.

⁵⁰ E.W. Said, *The World...*, ed. cit., s. 47-48.

⁵¹ M. Nowicka, *Wygnany przez Wygnańców*, „Tygodnik Powszechny” 20.01.2009. [Online]. Protokół dostępu: <http://tygodnik.onet.pl/33,0,20072,1,artykul.html> [17 grudnia 2009].

5. *Between Worlds*, "London Review of Books" 1998, Vol. 20, No. 9-7. [Online]. Available at: <http://www.lrb.co.uk/v20/n09/contents> [December 27, 2009].
6. *O przegranych sprawach*, „Literatura na Świecie” 2008, nr 9-10.
7. *Reflections on Exile and other Essays*, Cambridge 2003.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

1. Auerbach A., *Mimesis: the representation of reality in western literature*, introduction by E.W. Said, Princeton – Oxford 2003.
2. Barenboim D., Said E.W., *Paralele i paradoksy: Rozmowy o muzyce i społeczeństwie*, Warszawa 2008.
3. Bauman Z., *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk 2007.
4. Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005.
5. Bokszański Z., *Tożsamość*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, red. Z. Bokszański, tom 4, Warszawa 2002.
6. Chlebowczyk J., *Procesy narodotwórcze we współczesnej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1975.
7. *Dylematy wielokulturowości*, red. W. Kalaga, Kraków 2004.
8. *Edward Said. A Critical Reader*, ed. M. Sprinker, Oxford – Cambridge 1992.
9. Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Warszawa 2000.
10. Erikson E., *Tożsamość a cykl życia*, Poznań 2004.
11. Herder J.G., *Myśli o filozofii dziejów*, tom 1, Warszawa 1962.
12. Kunce A., *Tożsamość i postmodernizm*, Warszawa 2003.
13. Mauss M., *Socjologia i antropologia*, Warszawa 2001.
14. Mucha J., *Cooley Charles Horton*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, red. Z. Bokszański, tom 1, Warszawa 1998.
15. Mucha J., *Cooley*, Warszawa 1992.
16. Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995.
17. Nowicka M., *Wygnani przez Wygnańców*, „Tygodnik Powszechny” 20.01.2009. [Online]. Protokół dostępu: <http://tygodnik.onet.pl/33,0,20072,1,artykul.html> [17 grudnia 2009].
18. *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. S. Krzemień-Ojak, tom 1, Wrocław 1991.
19. Ricoeur P., *Filozofia osoby*, Kraków 1992.
20. Ricoeur P., *O sobie samym jako innym*, Warszawa 2003.